

Miskolczi Bernadett

Mit ért a UNDP fejlődésen, és miért fontos ez?

Fejlesztéspolitikai narratívák alakulása
a UNDP *Human Development Report*jaiban

Absztrakt: A tanulmány elsődleges célja, hogy a kritikai fejlődéstanulmányok (*critical development studies*) lencséjén keresztül feltárja, hogy a nemzetközi fejlesztéspolitika milyen konceptuális változásokon ment keresztül, és melyek azok a domináns narratívák, amelyek jelenleg a leginkább meghatározzák e diskurzust. Ezzel összhangban a tanulmány az ENSZ Fejlesztési Programja által kiadott, az emberi fejlődésről szóló jelentéseket (*Human Development Report*) vizsgálja a számítógépes tartalomelemzés és a diskurzus-elemzés módszereit ötvözve. Így egyrészt – a tartalomelemzés révén – lehetőség nyílik arra, hogy identifikáljuk, az ENSZ Fejlesztési programja 1990 és 2022 között milyen eltérő narratívák révén keretezte a fejlődést, másrészt pedig a diskurzuselemzés révén mélyfúrás-szerűen megvizsgálhassuk a kurrens narratíva legfőbb sajátosságait. Mindezeket az empirikus eredményeket felhasználva a tanulmány mellett érvel, hogy a fejlesztéspolitikai törekvések csak akkor érhetnek el érdemi célokat, ha képesek olyan narratívákat kialakítani, amelyek nemcsak a nyugati technokrata gondolkodásra érzékenyének, hanem figyelembe veszik – és termékenyen integrálják – az eltérő erőforrásokkal, kulturális hagyományokkal rendelkező társadalmi csoportok igényeit is.

Kulcsszavak: narrativitás, UNDP, nemzetközi fejlesztéspolitika, az antropocén, kulturális keretezés

Bevezetés

A különböző narratívák alapján keretezett történetek nagymértékben alakítják a valóság-hoz fűződő elképzeléseinket. A társadalomtudományokban – de más diszciplínákban is – a különböző metaforákra, analógiákra és szókészletekre épülő narratívák nemcsak a mindennapi cselekedeteinket határozzák meg, hanem a különböző szakpolitikai programokat megalapozó döntéshozatali folyamatokat is (Lakoff és Johnson 2011). Egy megfelelően kidolgozott koherens narratíva segíthet az értékek és a normák közvetítésében, illetve a célok és az ezek eléréséhez szükséges eszközök kijelölésében. Más szavakkal: a narratívák „igazolhatják és legitimálhatják a politikai cselekvéseket és a társadalmi gyakorlatokat” (Guske et al. 2019: 1), miközben alkalmassá teszik ezeket a kívánatos jövőbeli fejlesztések elérésére is.

A fejlesztéspolitikai gazdaságtan területén a fejlesztés, vagy még konkrétabban a fejlődés koncepciója önmagában hevesen vitatott téma. Ahogyan Sachs érvel, a fejlődés „egy monumentális ürességű, homályosan pozitív kimenetelű fogalom” (Sachs 1992: 12), amely termékeny talajt biztosít az ellentétes nézőpontok kialakulásának. A „fejlesztés” reprodukálhatja a gazdasági világnézet hegemoniáját azáltal, hogy kifejezetten a gazdasági növekedéssel azonosítja, ugyanakkor úgy is felfogható, mint olyan eszköz, amely a közösségek nagyobb autonómiájának hangsúlyozása révén több erőforrást és jogot biztosít a kevésbé jó helyzetben lévő csoportok számára (Sachs 1992: 12). Megfigyelhetjük tehát, hogy a fejlődés fogalmának „szemantikai-ingadozása” eltérő célokat implikálhat, amely így különböző eszközöket feltételez e célok eléréséhez (Veltmeyer és Delgado Wise 2018; Polanyi Levitt 2022). Ebben az értelemben komoly jelentősége van annak, hogy az Egyesült Nemzetek Fejlesztési Programja (UNDP) hogyan értelmezi a fejlődés fogalmát. Ezzel összhangban, tanulmányomban arra vállalkozom, hogy az 1990 óta közzétett Human Development Report-ok mélyreható elemzése révén azonosítsam azokat a narratívákat, amelyek meghatározzák a fejlődés fogalmi és narratív kereteit.

Ezzel összhangban, tanulmányom fő célja – a kritikai fejlesztéstanulmányok (CDS) elméleti szemszögéből – annak hangsúlyozása, hogy bár az UNDP állítja, hogy emberközpontúbb fejlesztési narratívát képvisel, a szervezet időnként – nyelvezetén és narratíváin keresztül – kudarcot vall az emberi fejlődés inkluzív globális narratívájának megteremtésében, és dominánsan nyugati típusú technokrata szótárát használ, amely inkább kirekesztő jellegű, újratermeli a globális hatalmi aszimmetriát és a társadalmi egyenlőtlenségeket. Míg a fogalom transzformatív jellege szisztematikus változást sugallhat, az antropocén kulturális keretezésének kirekesztő jellege nem támogatja a fejlesztési narratívák diverzifikálását. Az őslakosok nézőpontjainak bevonása, illetve a nemi, faji vagy osztálykülönbségek kiemelése kulcsfontosságú lehet az emberi fejlődés útjának újragondolásában, amelyben az éghajlati válság globális kezeléséhez aktívabb emberi cselekvésre van szükség (Sen 2000; Chandler 2013: 276–286; Malhi 2017: 77–104; Malm–Hornborg 2014: 62–69). Az e típusú aktív cselekvést olyan fogalmi keretezések segíthetik elő, mint például „a bolygó iránti felelősségtudat erősítése”, amely a kollektív cselekvésre és az ember és a természet kapcsolatának jelenkori újragondolására épül (UNDP 2020).

A jelen tanulmány alapját képező szöveg korábbi, angol nyelvű változata: Miskolczi (2022).

Módszertanilag a diskurzuselemzés és a tartalomelemzés kombinációját (Bennett 2015: 984–997) tartottam a legmegfelelőbb eszköznek kutatásom kivitelezéséhez; ezek ötvözése ugyanis lehetőséget nyújt a koherens narratíva gerincét alkotó kulcstémák: a szócsoportok és a metaforák azonosítására. A számítógépes tartalomelemzés elvégzése lehetővé teszi egy olyan topikmodell (Roberts, Stewart és Tingley 2009) létrehozását, amely nemcsak a szavak gyakoriságát vizsgálja, hanem egyúttal azt is, hogy e kifejezések mekkora valószínűséggel tartoznak össze a digitális korpuszon belül; így képes azonosítani az évente közzétett *Human Development Reportok*-ban az elkülönülő narratívákat. A narratívák validálási folyamatán kapcsán emellett érvelek, hogy az emberi fejlődésről szóló legjelentősebb aktuális UNDP általi narratíva a „fejlődés és éghajlatváltozás” témakörbe tartozik, míg egy másik modellel, a TF-IDF (*term frequency-inverse document frequency*) elemzés révén megfigyelhető, hogy (a témakörön belül) az elmúlt években változott a fogalomalkotás megközelítése. Míg korábban a „fejlődés és éghajlatváltozás” témakör kifejezetten konkrét éghajlati kérdéseket foglalt magában, a megoldásokat pedig ugyanabban az intézményi keretben kínálták, jelenleg a diskurzus a környezeti nyomások absztraktabb értelmezése felé fordult: a korábbiakhoz képest inkább rendszerszintű megoldásokat túlsúlyra jellemző. Álláspontom további megerősítése érdekében a diskurzuselemzés eszköztárát használom, és bemutatom a 2020-as HDR-ben használt kulcsfontosságú témákat, amelyek az emberi fejlődés antropocén felfogásához illeszkednek.

Tanulmányom a következőképpen épül fel: elsőként a narratívák legitimizációs és orientáló szerepe mellett érvelek, majd röviden vázolom a nemzetközi fejlesztés koncepciójának fogalmi alakulásait a domináns fejlesztéspolitikai narratívák területén belül. Ezt követően a számítógépes tartalomelemzés segítségével meghatározok négy elkülönülő, domináns narratívát, amelyek megjelennek a *Human Development Reportok*-ban; majd kvalitatív diskurzusanalízis révén emellett érvelek, hogy a UNDP által favorizált domináns narratíva a nemzetközi fejlesztés fogalmát elsősorban az ember és természet kapcsolatán keresztül értelmezi. Úgy gondolom, ez utóbbi – az elmúlt évek során teret hódító – narratíva egyfajta nyugati, technokrata nyelvhasználatot¹ részesít előnyben, ami kirekesztő lehet, s hátrányosan hathat azon típusú rendszerszintű megoldások érvényesítése kapcsán, amelyek eltérő kulturális keretből származnak.

A narratívák szerepe a társadalomtudományokban

Míg a hétköznapi használatban a *narratíva* fogalmát leginkább a „történet” szinonimájaként használjuk, a társadalomtudományos gondolkodás egy meghatározó vonulata szerint a narratívák „a valóságot teleologikus módon leíró társadalmi konstrukciókként” (Guske et al. 2019: 2) ragadhatók meg. A narratívák olyan, többé-kevésbé koherens értelmezési keretet biztosítanak, amelyek lehetővé teszik az emberek számára, hogy megtalálják, érzékeljék, azonosítsák és címkézzék” (Guske et al. 2019: 2; vö. Goffman 1974) a világban lévő tárgyakat, fogalmakat és eseményeket.

¹ Nyugati, technokrata nyelvhasználaton elsősorban az olyan nyugati kulturális keretezésből származó fogalmak ismétlését értem, mint például az „antropocén” mint új földtörténeli kor, vagy éppen a szabadpiaci kapitalizmus működési elveinek csupán gazdaságtudományos szemléletből való bemutatása és értékelése.

Következésképpen tehát, a narratívák mélyen meghatározzák a világhoz való hozzáállásunkat, lehetséges cselekedeteinket, illetve azt, ahogyan önmagunkról gondolkodunk. A narratíváknak a „valóság” alakításában betöltött szerepét és jelentőségét már számtalan területen vizsgálták. Randall és szerzőtársai kimutatták, hogy szoros kapcsolat figyelhető meg az egyéni narratívák komplexitása és a pszichológiai ellenállóképesség között (Randall et al. 2015: 155–161); míg Daniel C. Dennett azt hangsúlyozza, hogy a tudományos felfedezéseket jelentősen befolyásolják a különböző narratívák és metaforák (Dennett 2018). A közgazdaságtan területén – többek között – Robert J. Shiller Nobel-díjas közgazdász rámutatott, hogy „a narratívák a kultúra, a korszellem és a gazdasági viselkedés gyors változásának fő vektorai” (Shiller 2019). A politikatudományban szintén számos kutató kiemelkedő szerepet tulajdonít a narratíváknak. George Lakoff és Mark Johnson rámutattak, hogy a különböző fogalmi metaforák és az általuk alkotott narratívák hogyan kereteznek és implikálnak konkrét politikai programokat (Lakoff és Johnson 2003; Lakoff 2002). Mindemellett a hétköznapi politikai élet szereplői is előszeretettel élnek a narratívák révén képezhető legitimációs lehetőségekkel. A történetmesélés erejének felhasználásával politikai vezetők legitimálhatják döntéseiket, például a nemzetközi beavatkozásokat, háborúkat, míg politikai mozgósítás révén választóiktól pedig példátlan odaadást nyerhetnek (Hagström és Gustafsson 2019: 387–406). Ezek a megközelítések – implicit vagy explicit módon – azon a feltevésen alapulnak, hogy a világ (és benne mi magunk is) számtalan különböző perspektívából megközelíthető és keretezhető (Kollár és Stefkovics 2022: 67).

Más szóval: a világnak nem adható egyetlen érvényes leírása, inkább több különböző, akár gyökeresen eltérő, de egyformán érvényes elbeszélése létezik. Ezek a különböző leírások azonban különböző ontológiákat alkotnak (Rorty 1989). Ez különösen jól érzékelhető az eltérő fejlesztéspolitikai elméletek narratíváiban, ahol a különböző narratívák eltérő cselekvési módokat határoznak meg. Az úgynevezett felülről lefelé irányuló megközelítések (*top-down approaches*) narratívája szerint a felzárkózáshoz a liberális intézmények, a jogállamiság, illetve a szabadpiac „nyugati” exportjára van szükség. Ezzel szemben az alulról felfelé irányuló narratívák (*bottom-up approaches*) a társadalmi valóság működését alulról (a szereplők és a helyi kultúra szintjéről) írják le (Chandler 2013: 276–286; Juncos és Joseph 2020: 289–302). Míg az előbbi –felülről lefelé irányuló – ontológia az intézményeket, törvényeket stb. foglalja magába, addig az utóbbi – alulról felfelé irányuló – narratíva az embereket és a helyi kulturális gyakorlatokat részesíti előnyben. Ezek a különböző meghatározások, eltérő cselekvési lehetőségeket (affordanciákat) implikálnak. A felülről lefelé irányuló narratíva az intézmények és a jogszabályok fejlesztésére összpontosít, míg az alulról felfelé irányuló megközelítés a helyi szereplőkre és a helyi kapacitásokra helyezi a hangsúlyt.

Összességében tehát amellet érvelek, hogy egy adott nemzetközi szervezet elkötelezettsége (a fejlődéssel kapcsolatos konkrét narratíva melletti elkötelezettsége) meghatározza azt a keretrendszert, amelyben a politikai programok megfogalmazódnak. Ahogy Guske és szerzőtársai érvelnek: „A narratívák alakítják a világról alkotott képünket. Értékeket és normákat közvetítenek, és rámutatnak a kívánatos jövőbeli fejleményekre. Ily módon igazolják és legitimálják a politikai cselekvéseket és a társadalmi gyakorlatokat” (Guske et al. 2019: 1). Így tehát a narratívák társadalomtudományos kutatása döntő

fontosságúnak tekinthető, mivel a széles körben elterjedt megközelítések, nézőpontok, elbeszélések kiemelkedő jelentőséggel bírnak az általunk konstruált valóság megteremtésében, amelyben a társadalmi gyakorlatok és a politikai cselekvések zajlanak.

Domináns fejlesztéspolitikai narratívák

A fejlesztés ambiciózus és emancipatorikus céljait az 1945 utáni időszakban határozták meg, amikor – ahogy Bowles és Veltmeyer megfogalmazta – e projektek célja az volt, hogy „a fejlődő országokat a kapitalista modernitás útjára állítsák” (Bowles és Veltmeyer 2022: 3). A harmadik világ fejlesztésének fő programja leginkább a társadalmi változásokra, például intézményi reformokra és mélyreható nemzetközi együttműködésre összpontosított. A nemzetközi együttműködésen keresztül megvalósuló kezdeti fejlesztési projektek „politikai és kutatási szempontból azzal voltak elfoglalva, hogy a globális Dél hogyan tudja – a lehető leggyorsabban – utánozni a globális Északot” (Kragelund 2022: 122).

Ahhoz, hogy jobban megértsük a fejlesztési politikák konceptuális sokféleségét, a legegyszerűbb, ha kronológiai sorrendet állítunk fel, és a különböző évtizedek fejlesztéspolitikai céljait egymás viszonylatában elemezzük. Bár szinte lehetetlen éles határokat húzni e korszakok között, egy idővonal segíthet a fejlesztési programok fókuszpontjainak meghatározásában, illetve így jobban megérthetjük azokat a megközelítéseket, amelyek – néha évtizedekig – uralták a *mainstream* fejlesztési tudományok diskurzusát. Ezen túlmenően a fejlesztési paradigmák szisztematikus bemutatása rávilágíthat a fogalom jelentésének ingadozására, valamint a változó nemzetközi körülményekre adott stratégiai válaszokra, amelyek arra ösztönzik ezeket a programokat, hogy a legégetőbb társadalmi vagy gazdasági problémák alapján újratervezzék céljaikat.

Az 1950-es években a világgazdaság a Bretton Woods-i rendszerre épült, ami azt jelentette, hogy a strukturális értelemben vett fejlődés az iparosításról és a modernizációról szólt, illetve a fejlődést dominánsan gazdasági fogalmakkal írták le (Veltmeyer és Delgado Wise 2018: 11). A prominens egyetemek intézményesítették a fejlesztési tanulmányokat, és a modernizációs megközelítésen keresztül hirdették a fejlődést, amely azt sugallta, hogy, bármely ország képes a »felszállástól« az önfenntartó növekedésig és a tömeges fogyasztásig tartó légi úton való eljutásra, feltéve, hogy a modern üzleti gyakorlatok előtt álló kulturális és történelmi akadályokat leküzdötték” (Polanyi Levitt 2022: 14). A modern nemzetközi fejlesztési projekt első két évtizedét ez a modernizáción alapuló fejlesztési megközelítés uralta.

Az 1970-es évek körül a világméretű termelési válság körülményei miatt a fejlesztési szakemberek felismerték a társadalmi reformok fontosságát, és új diskurzust indítottak a fejlődés körül, amelyet főként szociális fogalmak és törekvések révén határoztak meg. A fejlesztési projektben liberális reformok jelentek meg, amelyek az állam megnövelt szerepét javasolták olyan szociális ambíciók megvalósítása tekintetében, amelyek támogatták a gazdasági növekedés elérésének feltételeit. Ezek a programok magukban foglalták az agrárreformokat, az oktatás- és az egészségügyi ellátás szélesebb körű hozzáférhetőségét, és a kezdeményezések, igen sok adóreformon keresztül, a piacról származó jövedelem igazságosabb újraelosztását is elősegítették (Veltmeyer és Delgado Wise 2018: 13).

Az 1980-as években a konzervatív hangok felerősödésének köszönhetően a szabadpiaci kapitalizmus hívei jelentős szerepet kaptak az akkori fejlesztési narratíva kialakításában. Az állam szerepe a korábbihoz képest a „feje tetejére állt”, vagyis most már „inkább problémaként, mint a fejlődés közreműködőjeként” (Veltmeyer és Delgado Wise 2018: 14; vö. Tøye 1989) aposztrofálták a szabadpiaci kapitalizmus képviselői. A fejlett országok vezetői a fejlődő világ hatalmának csökkentésére törekedtek, és a washingtoni konszenzus felülírta a hazai iparosítás politikáját. Az exportorientált fejlődés (a dereguláció, a liberalizáció és a privatizáció fókuszpontjaival) lett az univerzális recept, ami sok esetben olyan elveket tett semmissé, mint a komparatív előny a nemzetközi kereskedelemben (Polanyi Levitt 2022: 15).

A nagy nemzetközi szervezetek szintén reformokon mentek keresztül; ilyen volt például a Világbank személyzeti cseréje, amelynek során a liberális gondolkodású közgazdászokat neoliberais elveket képviselő vezetőkre, illetve kereskedelmi szakértőkre cserélték (Polanyi Levitt 2022: 15), akik nemzetközi szinten ismét visszahozták a technokrata nyelvet, szókészletet és a gazdasági fókuszot a fő fejlesztési projektbe.

A hidegháború vége meglehetősen nagy változásokat hozott a fejlesztéspolitikai narratívák terén is. A Szovjetunió összeomlása után a nyugati hatalmak igyekeztek biztosítani gazdasági dominanciájukat, a piacokhoz és természeti erőforrásokhoz való hozzáférést, valamint a fejlődő világban külföldi befektetéseik védelmére törekedtek (Polanyi Levitt 2022: 17). Az 1990-es években a *mainstream* fejlesztési projekt hívószava a globalizáció lett, és megjelent egy elkerülhetetlen tendencia, amely egy integráltabb gazdasági világ irányába mutatott. A fejlődő országok kapcsán megjelent a TINA-effektus („nincs alternatíva”), amely azt propagálta, hogy csak akkor érhető el gazdasági növekedés, ha ezek az országok is megnyitják piacukat (Polanyi Levitt 2022: 17). Maga a Világbank egy 1995-ös jelentésében szintén addig sosem látott jólétet ígért azoknak a kevésbé fejlett országoknak, akik fontolóra vették gazdaságuk megnyitását a korlátlan import és a szabad tőkeáramlás előtt (Berg 1995; Polanyi Levitt 2022: 17).

Nos, ez a sosem nem látott jólét azóta sem következett be. Az integráltabb gazdasági környezet azt jelenti, hogy a piaci ingadozások könnyebben terjednek a nemzetgazdaságok között, és a válságok súlyosabban kiéleződhetnek azokban az országokban, amelyek a többihez képest sebezhetőbbek. E sebezhetőség a gazdasági ellenállóképesség hiányából eredhet, amely a kiterjedt exportkoncentrációt, a gazdasági diverzifikáció hiányát és a külföldi áruk behozatalától való általános függőséget egyaránt magába foglalja. A gazdasági nyitottság a gazdasági ellenállóképesség hiányával és az alacsony intézményi bizalommal párosulva olyan gazdasági légkört hozhat létre, amelyben az államok gazdasága ördögi körbe kerül, amelyből lehetetlen kitörni (Miskolczi 2020). A szabadpiaci kapitalizmus néhány évének megtapasztalása után kritikák jelentek meg, amelyek kifejezetten a fejlesztési megközelítések univerzális jellegét, és az állam elhanyagolt szerepét bírálták a nemzetközi fejlesztési projekteken.

A *mainstream* fejlesztési projektek fókuszainak rövid összefoglalása a kezdetektől fogva megmutatja, hogy a narratívák (tehát a fejlesztési agenda fő ambíciói és koncepciói) a történelem során nagymértékben ingadoztak. A fejlesztés lényegében egyfajta, üres jelölőként” (*empty signifier*) szolgált, amelynek a köré épített narratíva adott értelmet. E változó narratívák az eredeti emancipációs igények eltérő fókuszpontjait, illetve céljait kiemelték ki ismételten.

A következő részben a kritikai fejlődéstanulmányokat (*Critical Development Studies*, a továbbiakban: CDS) mutatom be, illetve igyekszem használni elemzésem során. Ezen keresztül arra próbálok rávilágítani, hogy a UNDP hogyan törekedett a fejlődés fogalmának feltöltésére, illetve, hogy a strukturális változások milyen narratívák létrejöttét tették lehetővé az 1990-es évek után.

A kritikai fejlődéstanulmányok (*Critical Development Studies*)

Az, hogy az 1940-es évek közepén indított *mainstream* fejlesztési projekt sikerrel járt-e, több szempontból is könnyen megkérdőjelezhető. Ahogy Bowles és Veltemeyer találóan fogalmazott: „olyan világban élünk, amelyet a szegénység, az egyenlőtlenség, a többszörös igazságtalanság és a bolygót fenyegető veszélyek csúfítanak el” (Bowles és Veltemeyer 2022: 3). Az emberi fejlődés jelenlegi helyzetének ilyen diagnózisa azt sugallja, hogy a fejlettebb és a fejlődő világ közötti szakadék áthidalásának eredeti szándéka sok szempontból kudarcot vallott. A kritikai fejlődés tanulmányok kifejezetten azért jött létre, hogy rávilágítson a főáramú fejlesztési narratívák hiányosságaira, és célja, hogy a fejlesztési projekteket egy integráltabb, multidiszciplináris perspektívából vizsgálja, ezáltal árnyaltabb megértést szerezzen a fejlesztési problémák lényegéről, és arról, hogy hol található alternatív megoldások az ilyen szisztematikus hiányosságokra.

A nemzetközi migráció körüli diskurzus találóan példázza a *mainstream* fejlesztési megközelítések és a kritikai megközelítések közötti különbségeket. A *mainstream* szakirodalom a jelenséget az ágensek egyszeri döntéseként kezeli, és ily módon elemzi e döntés nemzetközi szintű hatásait, vizsgálva a migránsok képzettségét, a nemzetgazdaságokhoz való lehetséges hozzájárulásukat és a hazautalt pénzek mozgását. A CDS perspektívájából a kérdések a „többletnépességet” előállító piaci mechanizmusok eredetére, a lehetetlen élethelyzeteket teremtő háborúkra, rivalizálásokra, vagy a migrációt ismételten elősegítő/támogató állami stratégiákra összpontosítanak. A kutatók itt gyakran a nemi és a faji hovatartozásból adódó egyenlőtlenségekre helyezik a hangsúlyt, valamint komoly szerepet tulajdonítanak az ellenállás lehetséges gyakorlatainak (Bowles és Veltemeyer 2022: 8).

A CDS egyik domináns irányzata szintén nagy hangsúlyt fektet a kapitalizmus mint a gazdasági növekedés alapértelmezett rendszerének dekonstruálására is. E kritikai tanulmányok kiemelik, hogy csupán egyetlen domináns narratíva létezik – a kapitalizmus mint a gazdasági növekedés alapja –, ami kizárja az alternatívák felállításának lehetőségét, nem is beszélve más, alapértelmezett rendszerek részletes elméleti kidolgozásának lehetőségéről. A CDS kiemeli a szisztematikus változás szükségességét, amely teret nyit az alternatív fejlődési narratíváknak, amelyek elősegítik a gazdasági növekedést, ugyanakkor a jelenlegi világrendtől eltérő működésükkel biztosítják a társadalmi és környezeti igazságosságot (Bowles és Veltemeyer 2022: 3). Ezek az alternatív fejlesztési narratívák csak akkor valósíthatók meg, ha a társadalmi mozgósításban és szakpolitikai tervezetekben nagy figyelmet fordítunk a nemek és az osztályok közötti különbségekre és kapcsolatokra (Bowles és Veltemeyer 2022: 7).

Mindemellett érdemes megemlíteni, hogy a CDS nem feltétlenül jelenti a kapitalizmus teljes semmibevételét, legalábbis olvasatom szerint nem. Az alternatív keretrendszerek

megteremtése – még ha nem is utasítják el teljesen a kapitalizmust, akkor is – jelentős szerepet játszhatnak a világ alakításában. Ha nem is tudunk ideális rendszert létrehozni, ezek az alternatívák lehetővé tehetik a jobb jövő megvalósítását (Sen 2011). Érvélesem szerint a CDS-kutatások jelentősége abból ered, hogy megkérdőjelezi azokat a tényezőket, amelyek a *mainstream* tudományos elméletek korábban figyelmen kívül hagytak. A nemek vagy a társadalmi hierarchiák fejlesztéspolitikákra gyakorolt hatásának teoretizálása nem feltétlenül jelenti a kapitalizmus mint alapértelmezett rendszer implicit lebontását, azonban magában hordozza a benne rejlő domináns mechanizmusok megkérdőjelezésének lehetőségét. Azáltal, hogy a fejlődést a narratívák dimenziójának kritikai perspektívájából elméletileg vizsgálják a kapitalista rendszer hiányosságait, a kutatók hozzáférnek a világ összetettségének és az átalakító jellegét alkotó kapcsolatoknak az alaposabb megértéséhez.

Elemzéseimben amellet érvelek, hogy az ENSZ Fejlesztési Programjának *Human Development Report*-jai (a továbbiakban: HDR) és különösen a legutóbbi, 2020-as HDR olyan kulturális keretet használ, amely nem kellőképp támogatja az emberi fejlődés inkluzívabb narratívájának megalkotását, illetve nem reflektál a kritikai fejlődéstanulmányok által felvetett kérdésekre. Ugyanakkor, olyan szisztematikus változtatásokra irányuló törekvések jelennek meg a jelentésekben, amelyek célja a fejlődés, pontosabban az ember és a természet kapcsolatának olyan módon történő újragondolása, amely fenntarthatóbb jövőt eredményezhet az elkövetkező generációk számára.

Módszertan

Mivel kutatásom a nemzetközi fejlesztéspolitikai narratívákról szól, elemzésem nagymértékben digitális szövegekre épül. Az UNDP 1990 óta következetesen, évente kiadja a HDR-t, amely különféle globális problémákat jár körül; ez a jelentés adatok, illetve bevált gyakorlatok ismertetésén keresztül kínál megoldásokat e problémák leküzdésére. A jelentések digitális szövegei hasznosak annak elemzésében, hogy miként változott a fejlődés fogalma az idők során, és abban is fontos szerepük van, hogy a diskurzust alakító fő kérdésköröket azonosítani lehessen. A géppel olvasható digitális szövegek könnyebb hozzáférhetősége az egyre kifinomultabb számítógépes algoritmusoknak köszönhetően (Bennett 2015: 986), nagy előnyt jelent a kutatók számára az adatelemzésben, ugyanakkor a társadalmi valóság összetettsége és képlékenysége még mindig szkepticizmust kelt a tartalomelemzéssel kapcsolatban. Kutatási kérdésem komplexitásából fakadóan a nagymennyiségű írásos dokumentum feldolgozásához elemzéseim során számítógépes tartalomelemzési módszereket és kvalitatívabb jellegű diskurzuselemzést egyaránt használtam.

Ahogy Andrew Bennett fogalmaz, a számítógépes tartalomelemzés és a diskurzus elemzés radikális módon nem különbözik egymástól – hiszen mindkét módszer leginkább írásos forrásokra támaszkodik –, ennek ellenére gyakran mégis egymás ellentétéként gondolunk ezekre. Emellett Bennett azt is hangsúlyozza, hogy „míg a tartalomelemzést előnyben részesítő kutatók könnyebben elfogadják az objektív valóság gondolatát, addig a diskurzuselemzést használók a valóság társadalmi konstrukcióját tekintik alapfeltevésnek”

(Bennett 2015: 989). Ide tartozik, hogy a tartalomelemzést alkalmazó elemzők bizonyos mértékig megbarátkoznak az objektivitás feltételezésével, míg a diskurzuselemzés képviselői úgy vélik, hogy a kutatók előzetes felfogása és társadalmi szerepük közvetlenül alakítja az általuk előállított tudást. Bennett végül azt is megemlíti, hogy a két módszer abban is különbözik egymástól, hogy a kutatók milyen mértékben tulajdonítanak jelentőséget a hatalmi viszonyoknak (Bennett 2015: 989; vö. Herrera 2004: 19–9), és az azok társadalmi szerepét konstituáló tényezőknél.

A diskurzuselemzés „abból a meggyőződésből indul ki, hogy a jelentés, és így a társadalmi valóság is, egymással összefüggő szövegek – úgynevezett diskurzusok – összességéből ered, amelyek új eszméket, tárgyakat és gyakorlatokat hoznak a világba” (Hardy, Harley és Phillips 2004: 20). Ahogy Hardy, Harley és Phillips érvel, a diskurzuselemzés „egy erős szociálkonstruktivista episztemológián” alapul (Hardy, Harley és Phillips 2004: 20), nevezetesen azon, hogy a társadalmi valóságot interakciók sokasága hozza létre, így ez nem olyasmi, amit fel lehet fedni vagy le lehet leplezni. Ezért a diskurzuselemzés a szövegek szisztematikus tanulmányozásán keresztül azt célozza, hogy megtaláljuk a szövegekbe ágyazott diskurzusok jelentéseit és a társadalmi konstrukcióban betöltött szerepét (Hardy, Harley és Phillips 2004; Phillips és Hardy 2002). Másfelől, a tartalomelemzésről úgy vélik, hogy pozitivisták megközelítést alkalmaz, és úgy kezelik, mint „magának a szövegnek a tanulmányozását, nem pedig a szöveg kontextusához, a szöveg előállítójának szándékaihoz vagy a célközönség reakciójához való viszonyát” (Hardy et al. 2004: 20). Míg a diskurzuselemzés a nyelv illetve a jelentés változó és vitatott természetére összpontosít, addig a tartalomelemzés a jelentéseket olyan állandóságokként kezeli, amelyek lehetővé teszik a kódolást és a kvantifikálást (Hardy, Harley és Phillips 2004: 20). Ezek az éles megkülönböztetések a többmódszeres megközelítést (*multi-method approach*) alkalmazó társadalomtudományi projektekkel kapcsolatos szkepticizmus fő forrásainak tekinthetők.

Önmagában a diskurzus meghatározása is akadályozhatja vagy elősegítheti annak lehetőségét, hogy a diskurzus- és a tartalomelemzés együttesen váljon alkalmazhatóvá ugyanabban a kutatási projektben. Laffey és Weldes a diskurzust a struktúrák és gyakorlatok konstitutív halmazaként kezeli (Laffey és Weldes 2004: 28-30; vö. Herrera és Braumoeller 2004: 16), nem csupán szavak pusztá gyűjteményeként, amely valóságokat vagy gondolatokat tükröz. Bár egyetértek az ő meghatározásukkal, úgy vélem, hogy Lowe definíciója, amely a diskurzust „annak elméleteként azonosítja, hogy mi az, amit többé-kevésbé valószínű, hogy kimondanak, és hogy mik azok a fogalmi elemek, amelyek ezeket a lehetőségeket létrehozzák és korlátozzák” (Lowe 2004: 27) ugyanúgy érvényes. Lowe definíciója, úgy tűnik, táplálja a diskurzus és a tartalomelemzés egymást kiegészítő jellegének legitimitását. Bennett érvelése szerint:

mint a kvalitatív és kvantitatív módszerek számos lehetséges párosításában, az egyik legfontosabb potenciális előny az, hogy az elemzés kvalitatív oldala hozzájárulhat a fogalmi érvényességhez és az egyes esetek vagy szövegek megértéséhez, míg a kvantitatív oldal segíthet a közelebbi vizsgálatra érdemes esetek vagy szövegek azonosításában és annak vizsgálatában, hogy az egyes esetek vagy szövegek megállapításai az esetek vagy szövegek populációjában is nyilvánvalóak-e (Bennett 2015: 987).

A HDR-ekben a fejlődés fogalmi változásának kutatásához mind a diskurzus-, mind pedig a tartalomelemzés alkalmazása hasznosnak bizonyulhat. A számítógépes tartalomelemzés – pontosabban a topikmodellezés – képes megfigyelni a nyelvi fejlődést, és csökkentheti a korpuszok összetettségét azáltal, hogy témákra osztja azokat. Ezek a klaszterek azután egy adott témáról szóló különböző beszéd módok reprezentációiként értelmezhetők (Jacobs és Tschötschel 2019: 469). A topikmodellezés több szempontból kiegészítheti a diskurzuselemzést. Először is, a top szavak azonosításával a listát úgy lehet kezelni, mint ami egy bizonyos típusú elbeszélést reprezentál a korpuszban, és lehetővé teszi a kutatók számára az ezek közti kapcsolatok tanulmányozását. Ezen túlmenően egy dokumentum-téma mátrix is létrehozható, amely jobb megértést nyújt arról, hogy „az egyes szövegek mekkora részét teszik ki az egyes témák” (Jacobs és Tschötschel 2019: 472). Azáltal, hogy a szavakat konkrét témákhoz rendelik, az elemzők azt is megállapíthatják – és ez az a pont, ahol véleményem szerint a diskurzuselemzés kiegészítheti a tartalomelemzés eljárását –, hogy a több témában újra és újra előforduló szavaknak milyen témaspecifikus jelentésük van.

Kutatásomban a topikmodellezés módszerét használva a következő módon jártam el: az R-adatelemző programot (Silge és Robinson 2016: 37) használtam a strukturális topikmodellezés során, az 1990 és 2022 között közzétett HDR-ek összevont dokumentumának lefuttatásához, amely összesen huszonkilenc dokumentumot tartalmazott. A topikmodellező algoritmus célja annak felderítése, hogy a kifejezések „hajlamosak-e gyakrabban előfordulni együtt a dokumentumokban, mint ahogyan azt véletlenszerűen várnánk” (DiMaggio, Nag és Blei 2013: 578; vö. Yla-Anttila, Eranti és Kukkonen 2022: 92). A szavak ismételt, együttes használata arra utal, hogy ezek a szavak egymáshoz viszonyítva meghatározott jelentéssel bírnak, ezáltal szócsoportok figyelhetők meg, amelyeket a programok „témáknak” neveznek el.

Az általam használt konkrét modell nyolc lépésből épült fel. Az első lépésben az egyes évek jelentéseit egy egyszerű szöveges fájlba (txt) egyesítettem, és minden jelentésnek egy azonosító kifejezést adtam, hogy megkülönböztessem az egyes évek jelentéseit. A második lépésben a szövegtörzset soronként olvastam be a *readLines* függvény segítségével. A harmadik lépésben a szöveget adatkeretté (*dataframe*) alakítottam, és elláttam egy azonosító változóval, amely az egyes sorok számát (sorrendjét) tartalmazza. Negyedik lépésként létrehoztam egy változót, amely jelzi, hogy az egyes sorok melyik konkrét jelentéshez tartoznak. Ötödik lépésként a tm csomag *removeNumbers* függvényének segítségével eltávolítottam a számokat a szövegből. A hatodik lépésben a *tidytext* csomag *unnest_token* függvényét használtam az egyes sorok szavakra bontásához (tokenizálás). Ezzel egyidejűleg kizártam a korpuszból az elemzés szempontjából értelmezhetetlen kifejezéseket, például a stopszavakat (pl. cikkelyek) és az elemzés szempontjából irreleváns kifejezéseket (pl. jelentés). Természetesen az értelmetlen szavak kizárása nem egy lépéses, hanem iteratív folyamat volt. Minden egyes futtatás után ellenőriztem, hogy maradtak-e

értelmetlen vagy az elemzés szempontjából nem megfelelő szavak, és ezek alapján bővítettem a kizárandó szavak listáját. Ezután, hetedik lépésként a *tidytext csomag cast_dfm függvényének* segítségével dokumentum-kifejezés (*documentum-term*) mátrixszá alakítottam az adatbázist. Végül, nyolcadik lépésként az *stm csomag* segítségével létrehoztam a topikmodelleket.

Az STM-eredmények és a narratívák validálása

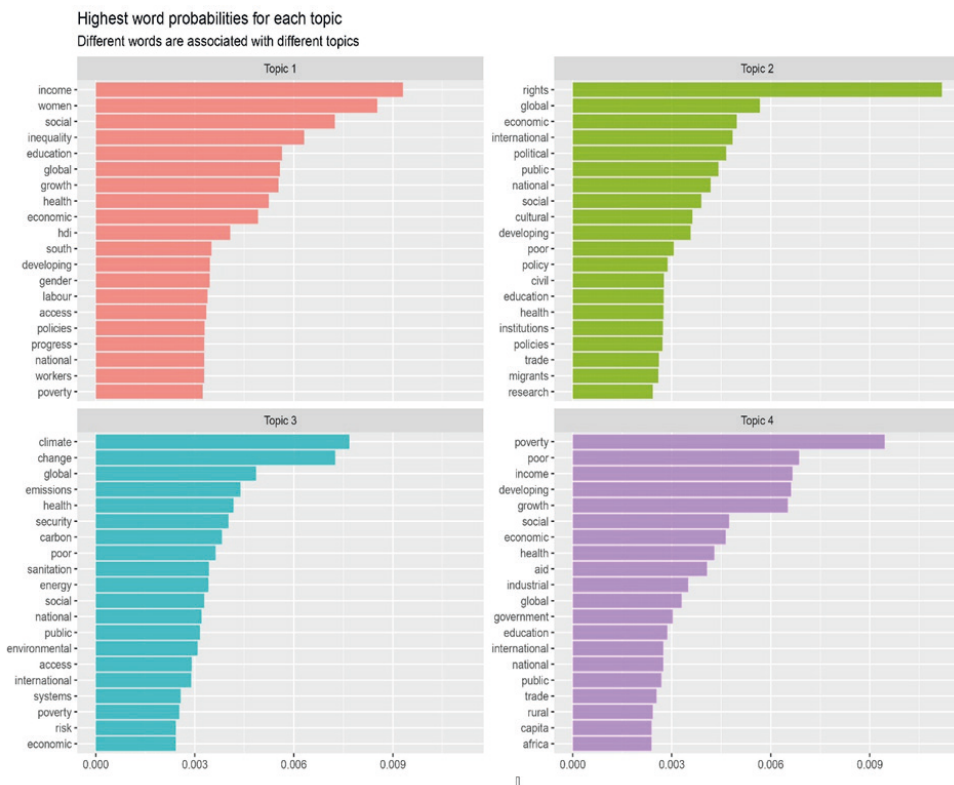
Ahogy korábban említettem, a topikmodellezés a szöveg aktív olvasását nem foglalja magában. Ahogy Henk Roose, Willem Roose és Stijn Daenekindt (2018: 310) fogalmaz, a módszer során „a bemenet a korpusz; a kimenet a szavak listája és azok valószínűsége, hogy egy bizonyos témához tartoznak. A témák olyanok, mint egy zsák tematikusan kapcsolódó szó, amelyekből a szerzők szavakat választanak szövegeik összeállításához”.

Első lépés: szövegen kívüli validáció

A topikmodell létrehozása után a témák optimális számának meghatározása – ami a validálási folyamat első lépése – kritikus fontosságú az eredmények koherens értelmezéséhez. Az optimális modell kiválasztásához három, négy, öt és hat témából álló modelleket készítettem; célom az volt, hogy azonosítsam azt az elemszámot, amelyen keresztül koherens, rezonáns, de egymástól jól elkülönülő narratívákat tudok meghatározni a dokumentumok top-szavaiból. A folyamatos próbálkozások eredményeként végül négy egymást nem fedő narratívát véltem felfedezni (Goodman 2021: 1482). Az algoritmus csak a témákat állítja elő, de nem nevezi meg őket konkrétan, így a címkézés ismét a kutató belátásán múlik. Erre különböző, – elemzők által kialakított – gyakorlatok léteznek, például az adott terület háttérismeretén és szubjektív értelmezésén alapuló „poszt-hoc” kézi címkézés alkalmazása – amelyet én is alkalmaztam –, vagy az algoritmus által előállított listából egy konkrét szó kiválasztása, amely a legjobban jellemzi az elemzett témát (Goodman 2021: 1482).

A narratívák felcímkézése során leginkább a szakirodalmi áttekintést vettem alapul, azon belül is a *fejlődés, fejlesztés* fogalomrendszerének ingadozására vonatkozó részeket. A négy témát a következőképpen jelöltem meg: (1) „*társadalmi szempontból meghatározott fejlődés*”, (2) „*a fejlődés mint politikai és intézményi reformok*”, (3) „*a fejlődés és az éghajlatváltozás*” és végül (4) „*a gazdasági szempontból meghatározott fejlődés*”. Az STM eredményeinek értelmezése érdekében ezután felváltva fogom használni a „téma” és a „narratíva” szavakat, annak érdekében, hogy körbejárjam a felmerült témákat, és olyan átfogó narratívákat azonosítsak, amelyek megjelennek az 1990 és 2022 között publikált *Human Development Report*okban.

1. ábra. Strukturált topic modell

Forrás: saját szerkesztés

Második lépés: a narratívák belső validációja

A fenti, 1. ábrán láthatjuk az STM által létrehozott négy különálló témát, ami azt jelenti, hogy ezek olyan szócsoportok, amelyek a korpuszban ismétlődően együtt szerepelnek. Az alsó skála a témánkénti, szavankénti valószínűségeket mutatja, míg a szavak listája együttesen határozza meg egy adott téma elbeszélésének fókuszpontját. Ahhoz azonban, hogy értelmezsem és érvényesítsem azt az állítást, hogy a témák körüljárhatók az általam fent megjelölt narratívákként, háromlépcsős érvényesítési eljárást alkalmaztam. Ez kulcsfontosságú abban az esetben, amikor a kutatók célja, hogy ezt a statisztikai eszközt bizonyos társadalmi jelenségek vagy egy fogalom konceptuális alakulásának megfigyelésére vagy magyarázatára használják (Yla-Anttila, Eranti és Kukkonen 2022). A validálási folyamatom Yla-Anttila, Eranti és Kukkonen munkáján alapul, amely a validálás három szakaszát a következőképpen különbözteti meg: (1) az előállított modell értelmezése a szövegen kívülről, az ideális témaszám megállapítása, (2) a top-szavak megfigyelése a belső érvényesség érdekében, és végül (3) a metaadatok vizsgálata és az egyes témákhoz

tartozó legrelevánsabb forrásanyagok alaposabb vizsgálata, amelyek a külső érvényesség nyomai lehetnek, és kívülről legitimálhatják az STM narratív állítását (Yla-Anttila, Eranti és Kukkonen 2022: 98). Az első lépést már megtettem az előző szakaszban, és négy különböző, de mégis összefüggő témát azonosítottam, ami a validálási folyamat első lépéseként szolgált. Második lépésként az egyes témákhoz tartozó legfontosabb szavakra összpontosítottam, hogy alátámasszam az STM-modell belső érvényességét, és az egyes narratívákhoz általam megállapított címkéket is validáljam.

Az első szócsoporthoz – a „*társadalmi szempontból meghatározott fejlődés*” elnevezésű narratíván belül – a leggyakoribb szavak a „jövedelem”, „nők”, „szociális”, és „egyenlőtlenség”; ezek a kifejezések általában együtt szerepelnek olyan szavakkal, mint az „oktatás”, „növekedés”, „nemek”, „hozzáférés” vagy épp a „haladás”. A listát olvasva megállapíthatjuk, hogy azok a dokumentumok, amelyek az első csoportba tartoznak, a fejlődés kapcsán olyan narratívát részesítenek előnyben, amely tárgyalja a társadalmi egyenlőtlenségeket, a nemi kérdéseket, érinti egyúttal a társadalmi haladást, az ezekkel kapcsolatos szakpolitikákat és ezek elérhetőségét.

A második témakörben a leggyakoribb kifejezés a „jogok” volt. Ezt a kifejezést általában olyan más szavakkal kapcsolatban ismétlik, mint például a „globális”, „politikai”, „nyilvános” vagy a „politika”. A téma címkézése során a következő szavakra támaszkodtam nagymértékben: „jogok”, „politikai”, „politikák”, „kulturális” és „intézmények”, mivel ezek olyan kifejezések, amelyek kulcsfogalmak, amikor a fejlődésről a politikai és intézményi reformok kapcsán beszélnek.

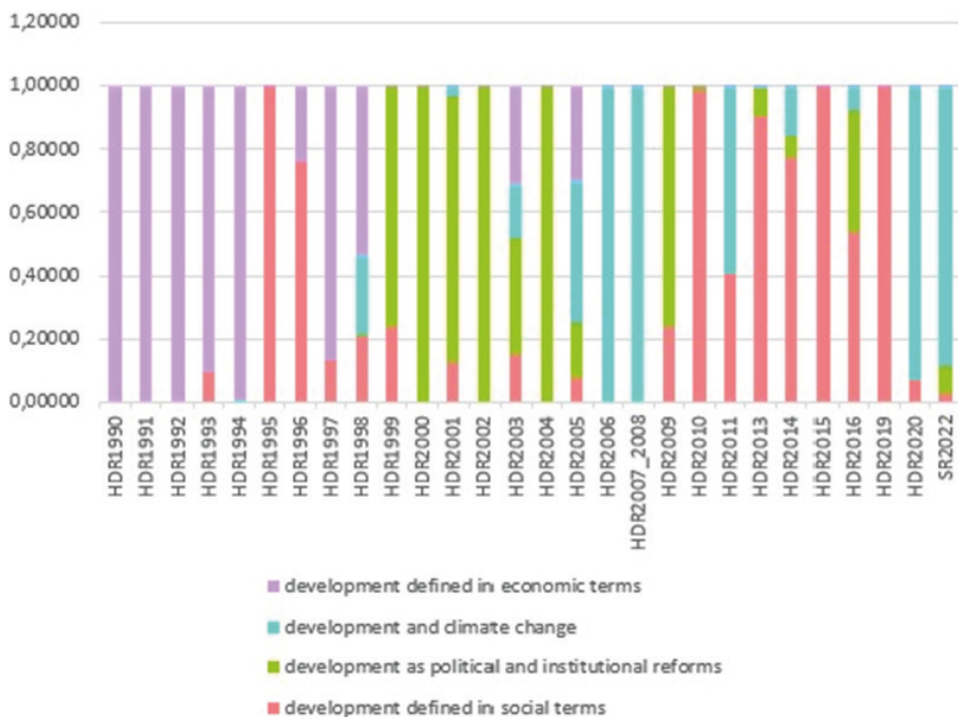
Egy másik különálló klaszter az „éghajlat”, a „változás”, a „globális” és a „kibocsátás” szavakra összpontosít. Ezen kívül más kifejezések is megjelennek, úgy mint az „energia”, „környezetvédelem” és „rendszerek”. Ezek a kifejezések arra utalnak, hogy a fejlődésről szóló vitán belül az éghajlattal kapcsolatos kérdések releváns, különálló és koherens témaként jelennek meg egyes HD-riportokon belül.

Végül a negyedik topikot a „*gazdasági szempontból meghatározott fejlődés*” narratívájaként értelmeztem. A cím olyan szavak gyakori ismétléséből eredt, mint a „szegénység”, „szegény”, „jövedelem” és „növekedés”. Ezek a nemzetközi fejlesztési diskurzusban összességében kevésbé egyedi fogalmak. Mivel azonban más kifejezésekkel, például a „segély”, „ipari”, „kereskedelmi” és „fejkvóta” kifejezésekkel együtt is többször felbukkannak, ez a téma nagyon is emlékeztetett a fejlődés uralkodó narratívájára, közvetlenül azután, hogy elindult egy emancipációs törekvés, amely arra összpontosított, hogy segítse a fejlődő országokat a nyugati modernitáshoz való felzárkózásban, s amelynek sikerét nagyrészt gazdasági fogalmakban határozták meg.

Harmadik lépés: külső validáció

A validációs folyamat utolsó lépéseként az STM-adatokat Microsoft Excel táblázatba konvertáltam, és létrehoztam egy idővonalat annak érdekében, hogy megvizsgáljam a legrelevánsabb forrásanyagokat, amelyek egy korábban meghatározott témára épülnek erőteljesen. Az idővonal nemcsak az egyes évek *Human Development Reportok* témáinak összetételét mutatja be, hanem egyúttal időrendi betekintést nyújt a fejlődés legfontosabbnak vélt kérdéseibe, illetve a fejlődés fogalmának alakulásába is.

2. ábra. Időrendi grafikon a HDR témáiról

Forrás: saját szerkesztés

A 2. ábra a *Human Development Reportok* éves bontását, és a fent meghatározott témák évenkénti eloszlását mutatja be. A validálási folyamatom utolsó lépéseként ezt az ábrát arra használtam, hogy meghatározzam azokat a jelentéseket, amelyekben egy adott téma döntően dominál. E szövegek alaposabb vizsgálatával, az általam választott címkékkel kapcsolatban külső validálás valósulhat meg; a címkék segítségével az UNDP által a fejlődés domináns narratíváit azonosítottam. A kiválasztott dokumentumok mindegyike 0,9-es index felett van (ahol az 1 egy bizonyos téma teljes dominanciáját jelenti egy adott év metaadatainak korpuszán belül), azonban – a cikk terjedelmi korlátai miatt – a külső validálási folyamat során csupán a három legmagasabban rangsorolt éves dokumentum részletes vizsgálatára szorítkoztam.

A korábban elsőként tárgyalt, „*a társadalmi szempontból meghatározott fejlődés*” narratívából kiindulva láthatjuk, hogy az 1995-ös, a 2010-es és a 2019-es jelentésben ez a sajátos keret dominált. Az 1995-ös HDR címe *Nemek közötti egyenlőség és emberi fejlődés*, és az összefoglalójában elsőként a következő kijelentések szerepelnek: „Az emberi fejlődés, ha az nem gender-semlegesített (*engendered*), akkor veszélybe kerül. Ez az 1995-ös Human Development Report egyszerű, de messzemenő üzenete. A jelentés elemzi a nemek közötti egyenlőtlenségek csökkentése terén az elmúlt évtizedekben elért eredményeket, kiemelve a nők bővülő képességei és korlátozott lehetőségei közötti széles és tartós szakadékot” (UNDP 1995: 1). Az 1995-ös jelentés különös hangsúlyt fektet a nemek közötti

aszimmetrikus hierarchiákra a fejlődés mibenléte kapcsán, valamint külön figyelmet fordít a nemek jogi egyenlőségének kérdésére, a nők oktatására, valamint a nők reprodukív egészségének javítására is. A 2010-es HDR-ben olyan állítások jelennek meg, mint például „*az egyén jólétét nem lehet csak pénzzel értékelni*” (UNDP 2010: iv), és a dokumentum három új indexet is bevezet: (1) az egyenlőtlenségekkel kiigazított HDI-t, (2) a nemek közötti egyenlőtlenségi indexet és (3) a többdimenziós szegénységi indexet, melyek célja a nemek közötti egyenlőtlenségek, a társadalmi nélkülözés és az egyenlőtlenségek többdimenziós jellegének vizsgálata.

Végezetül a 2019. évi jelentés is az emberi fejlődésben mutatkozó egyenlőtlenségekre összpontosít, a jövedelmi és vagyoni egyenlőtlenségeken túlmenően megemlíti, hogy az emberek életésélyeit – a pénz mellett – még mindig nagyban befolyásolja, az etnikai hovatartozás és a nemek közötti egyenlőtlenség is (UNDP 2019). Összességében a dokumentumok szövegei alátámasztják a fejlődés társadalmi narratívájának mint legitim elemzési témának az érvényességét. Olyan fogalmakra összpontosítanak, amelyek visszavezethetők a téma olyan top-szavaira, mint a „jövedelem”, „nők”, „társadalmi” és „egyenlőtlenségek”, így e témának mind a belső, mind a külső érvényessége megállja a helyét.

A „*fejlődés, mint politikai és intézményi reformok*” topikja a 2000-es, 2002-es és 2004-es években dominált. 2000-ben a HDR egyértelműen kijelenti, hogy „az emberi jogokat a fejlődés szerves részeként és az emberi jogok megvalósításának eszközeként vizsgálja” (UNDP 2000: i). Az emberi jogokra nagy hangsúlyt helyező 2000-es évi jelentés szerint a jövőben szakítani kell a berögzült gazdasági és politikai érdekekkel, ezért az politikai és intézményi reformokat indítványoz. A téma relevanciájának további alátámasztása érdekében a 2002-es HDR odáig megy, hogy kimondja, „[e]z a jelentés a politikáról és az emberi fejlődésről szól. Arról szól, hogy a politikai hatalom és az intézmények – formális és informális, nemzeti és nemzetközi – hogyan alakítják az emberi fejlődést. És arról szól, hogy mi kell ahhoz, hogy az országok olyan demokratikus kormányzati rendszereket hozzanak létre, amelyek minden egyén emberi fejlődését előmozdítsák – egy olyan világban, ahol oly sokan lemaradnak” (UNDP 2002: 1). Ez azt sugallja, hogy a politika (és közvetlenül a politikában reprezentálódó képességek összessége) nagy jelentőséggel bír a fejlődés szempontjából, mivel szabadságot biztosít az emberek számára, hogy meghatározzák sorsukat; ezért megkérdőjelezhetetlen része az emberi fejlődésnek.

A 2004-es jelentés – bár kevésbé politikai szempontból – továbbra is az egyének képességeinek a társadalmi befogadáson keresztül történő növelését tárgyalja, és szakpolitikai megoldásokat kínál a kulturális sokszínűségben való boldoguláshoz. Elsősorban megoldásokat, ötleteket kínál egy olyan politikai kultúra megvalósítására, amelyben az identitás- és kultúrpolitikát az emberi fejlődés elveivel összhangban kezelik (UNDP 2004). A három legfontosabb dokumentum közelebbi vizsgálata tovább erősíti érvelésem azon elemét, hogy a „*fejlődés, mint politikai és intézményi reformok*” domináns narratívája kiemelkedő szerepet játszik az elmúlt két évtized fejlesztési diskurzusában.

Egy másik különálló témát az STM-modell alapján „*fejlődés és éghajlatváltozás*” néven jelöltem meg. Ez a narratíva alapvetően a 2006-os, a 2007–2008-as (közös kiadás), a 2020-as és a 2022-es évek UNDP-dokumentumait uralja. A 2006-os jelentés a globális vízváltásra hívja fel a figyelmet, valamint hangsúlyozza, hogy ez a veszély nem a szűkösség, hanem a rendkívüli szegénység és a társadalmi egyenlőtlenségek miatt fenyegető.

A jelentés olyan kérdésekről beszél, mint a higiénia, a mezőgazdasági ágazat marginalizálódása és a nemzetközi vízgazdálkodás (UNDP 2006). Ez a jelentés kevésbé rögzült az éghajlati diskurzusban, azonban a vízváság előtérbe helyezésével, úgy vélem, döntő szerepe van a fejlődés fogalmának a környezeti stabilitás és a társadalmi jólét biztosításának konceptualizálásában.

A 2007–2008-as közös jelentés címe viszont *Az éghajlatváltozás elleni küzdelem: Emberi szolidaritás egy megosztott világban*; a benne szereplő narratívában többször olyan szavak szerepelnek, amelyek a „fejlődés és éghajlatváltozás” témakörben a legfontosabbak, mint az „éghajlat”, a „változás”, a „globális” és a „kibocsátás”. A jelentés kiemeli, hogy az éghajlatváltozásra adott válaszlépésekkel kapcsolatos cselekvések, illetve tétlenségek alapvetően meghatározzák az emberi fejlődést a jövőben, és a dokumentum hangsúlyozza a fenyegetés globális jellegét is (UNDP 2007/8).

A *Human Development Report*ok utolsó két kiadványát is az éghajlati narratíva uralta, azonban a diskurzusban használt fogalmak tekintetében jelentős változások mutatkoztak. Mivel a későbbiekben e fogalmi változás mélyebb, kvalitatív elemzésen keresztül történő bemutatására összpontosítok, itt csak a 2020-as és 2022-es dokumentumokban előforduló főbb témákat vázolom fel. Bár a jelenséget korábban is leírták,² a szélesebb tudományos-közéleti diskurzusban 2020 táján terjedt el az *antropocén* fogalma – amely azt takarja, hogy mióta beléptünk ebbe az új geológiai korszakba, „az emberi tevékenység vált a bolygót alakító domináns erővé” (UNDP 2020) –, és azóta a terminus rendre feltűnik az éghajlatváltozásról és az emberi fejlődésről szóló beszédben. A két legfrissebb kiadvány a bolygó gondozására, az ember–természet viszonyára összpontosít, ezek mellett pedig erősen épít az egyéni képességeket hangsúlyozó szemléletre, és az emberi fejlődés végső céljaként az egyéni szabadságot hirdeti. Itt az egyéni szabadság nagymértékben összefonódik a bolygóra nehezedő nyomástól, szorongástól és egyenlőtlenségektől mentes élettel, amelyeket jelenleg az éghajlatváltozás még inkább megnehezít (UNDP 2020; UNDP 2022).

Végül szót kell ejtsünk a „gazdasági értelemben vett fejlődés” narratívájáról, amely az első publikációk korpuszában, pontosabban 1990-ben, 1991-ben és 1992-ben volt a legjellemzőbb. Az első HDR elsősorban a humán fejlődésről szóló diskurzus bevezetésének tekinthető. Már a kezdetektől fogva kijelenti, hogy hosszútávon a fejlődés középpontjában az embereknek kell állnia. Továbbá a szöveg – bevezető jellegéből adódóan – dominánsan gazdasági kifejezéseket tartalmaz: kiemeli például a jövedelemhez való hozzáférést, amely nem az emberi fejlődés célja, hanem az emberi jólét megszerzésének eszköze, és megemlíti a globális gazdasági környezet változó gazdasági struktúráit is (UNDP 1990).

A második kiadvány témája kifejezetten az emberi fejlődés finanszírozása volt, miképp a bevezető fogalmaz: „egyetlen erőteljes gondolat húzódik végig rajta – hogy a nemzeti költségvetések és a nemzetközi segítyek átstrukturálásában óriási lehetőségek rejlenek az

2 Az antropocén fogalmának modern használatával először Paul J. Crutzen és Eugene F. Stoermer írásán keresztül ismerkedhettünk meg melyet 2000-ben a *Global Change Newsletter*-ben publikáltak „Az Antropocén” címmel. Ezt követően Crutzen 2002-es *Nature*-ben megjelent cikke (*Geology of Mankind*) volt az, amely már nagyobb nemzetközi visszhangot váltott ki és egyre népszerűbbé tette a koncepciót a kutatók számára. Bár korábban is megjelent maga a fogalom, vagy utalás az emberiség által betöltött egyre meghatározóbb szerepre a környezeti tényezők kapcsán, a Crutzen és Stoermer által használt módon rögzült az antropocén mint egy új geológiai korszak fogalma (lásd: Hamilton és Grinevald 2015).

emberi fejlődés szempontjából. A jelentés arra a következtetésre jut, hogy a jelenlegi kiadások nagy része rosszul irányított és nem hatékonyan használt. Ha a prioritásokat helyesen határozzák meg, több pénz áll majd rendelkezésre az emberi fejlődés felgyorsítására” (UNDP 1991: 1). A jelentésen belül többször megjelennek olyan top-szavak mint a „szegénység”, a „jövedelem” és a „segély”, ami alátámasztja a téma erősen gazdaságcentrikus szóhalmazként való megjelölését.

Az első két jelentésből az a meggyőződés rekonstruálható, hogy a szegénység alapvető okai sok esetben a fejlődő országok gyenge nemzeti politikai intézkedéseiből erednek. Mindehhez a harmadik kiadvány kiegészítésként szolgál, hiszen a piacok globális dimenzióiról tudósít. Az 1992-es HDR nagyra értékeli a nemzetközi versenypiacokat, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy ezeknek mindenki számára nyitva kell állniuk, és hogy „ezeket a piacokat körültekintő szociálpolitikai intézkedésekkel kell kiegészíteni” (UNDP 1992: 1).

Összességében tehát a számítógépes STM háromlépcsős validációs folyamatával – a modell felszíni vizsgálatán, majd a belső és külső érvényesség nyomon követésén, a top-szavak, és az e kifejezések által uralt szövegek megfigyelésén keresztül – négy különböző narratívát vizsgáltam, amelyek 1990 óta uralják az HDR-ek nemzetközi fejlesztési diskurzusát. Mivel kutatói kérdésem kifejezetten arra irányult, hogy mi tekinthető a fejlődés jelenleg uralkodó narratívájának, elemzésem most a harmadik számú témacsoportra, „*fejlődés és éghajlatváltozás*” elnevezésű narratívára összpontosít. A 2. ábrán bemutatott téma jelentősen dominálja az elmúlt két év jelentéseit, ezért azt állítom, hogy a jelenlegi kérdés, amelyen keresztül a fejlődést konceptualizálják, jól láthatóan a bolygót fenyegető klímakatasztrófáról (*planetary pressures*), az ember–természet viszonyáról és a hosszútávú fenntarthatóságról szóló diskurzusokra épül.

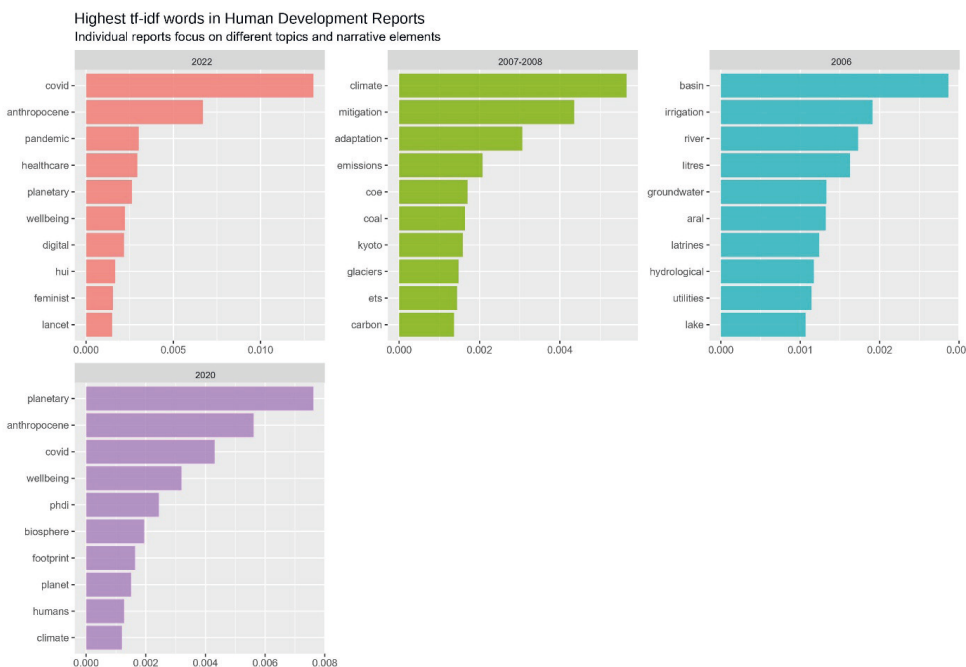
A Term Frequency–Inverse Document Frequency (TF-IDF)

A kvantitatív és kvalitatív elemzésem áthidalására egy másik modellt is bevezetek, mégpedig a TF-IDF-et (*Term Frequency–Inverse Document Frequency*), amely az egész korpuszban jobban súlyozza a ritka kifejezéseket, mint a gyakoriakat. Míg tehát az STM fő mechanizmusa az egyszerű terminusfrekvencia, egy szófrekvencia-számítás, addig a TF-IDF a kulcsszavak ritkaságát súlyozza a vizsgált szövegek korpuszán belül. Ez a módszer lehetővé teszi a kutatók számára, hogy egyedi szavakat vizsgáljanak az adott korpuszban, illetve hogy a nyelvi különbségeket a látszólag hasonló kontextusokban is felismerjék. Elemzésemhez a TF-IDF rendkívül hasznosnak bizonyult, mivel eszközt biztosított számomra, hogy nyomon követhessem az emberi fejlődésről szóló jelentések dokumentumai közti különbségeket, amelyek az STM alapján ugyanannak a narratívának érzékelhetőek, azonban mégis változás figyelhető meg, ha a metaadatok korpuszán belül nemcsak a terminusgyakorisági számításokra, hanem az egyedi szavak ismételt megjelenésére összpontosítunk.

Az egyes jelentések egyedi szavainak listáját úgy állítottam össze, hogy minden egyes dokumentumot az összes többi dokumentumra vonatkozóan ellenőriztem. Ahogy McHugh és szerzőtársai állítják, a TF-IDF modell önmagában nem nyújt szilárd alapot mélyreható következtetések levonására; amiben segít, az a kulcsszavak megfigyelése a metaadatokon belül, és így „előzetes betekintést nyújt az adatok halmazába. A kutatók a TF-IDF-et

bármilyen nagy mennyiségű diskurzusadat esetében használhatják, hogy gyorsan azonosítani tudják a további vizsgálatra alkalmas valószínűsíthető területeket” (McHugh et al. 2020: 394). A következő részben ennek megfelelően kezelem az eredményeimet.

3. ábra. TF-IDF

Forrás: saját szerkesztés

A TF-IDF-modell alapján az UNDP 2006-os, 2007–2008-as és 2020-as, 2022-es jelentéseiben használt egyedi szavak között elmozdulás figyelhető meg. Mindenekelőtt a 2006-os *Human Development Report* ismét kiemelkedik a vizsgált jelentések közül, mivel az említett jelentés különösen nagy hangsúlyt fektet a vízválság kérdéseire. Gyakran ismétlődő, egyedi szavak a „medence”, „öntözés”, „folyó”, „liter”, „talajvíz”, „aral”, „latrinák”, „hidrológia”, „közművek” és végül „tó”. A fent említett kulcskifejezések mindegyike vagy a vízgazdálkodással, vagy a vízellátással hozható kapcsolatba. Tovább árnyalja a képet, ha a 2007–2008-as közös kiadványt vizsgáljuk meg közelebbről. Gyakori egyedi szavak voltak a következők: „éghajlat”, „méréséklés”, „alkalmazkodás”, „kibocsátás”, „CO2”, „szén”, „Kiotó”, „gleccserek”, „ETS”³ és a „szén”. A jelentésben megjelenő két főnév „mitigáció” és „alkalmazkodás” aktív cselekvést feltételez az emberek szemszögéből. Egy másik csoportosulás a kibocsátások körüli kérdéssel kapcsolatban jelenik meg, amely a „kibocsátás”, „szén”, „Kiotó”, „CO2” és „ETS” szavakat kapcsolja össze.

3 ETS – European Union’s Emissions Trading Scheme.

Ami a 2020-as jelentést illeti, jelentős elmozdulás tapasztalható a 2006-os *HDR*-hez képest. Ismétlődő szavak voltak a „planetáris”, „antropocén”, „covid”, „jólét”, „PHDI”⁴, „bioszféra”, „lábnyom”, „bolygó”, „ember” és „éghajlat”. E kulcsszavak a fejlődés másfajta koncepcióját feltételezik az éghajlatváltozással kapcsolatban. Az ember–természet kapcsolat került a vita középpontjába, amelyet olyan szavak kötnek össze, mint az „antropocén”, „bolygó”, „PHDI” és „ember”. Nem meglepő, hogy a világválság szintén megjelenik a diskurzusból, illetve az olyan szavak, mint a „covid” és a „jólét” az elmúlt években a világméretű egészségügyi válság által okozott nehézségeken tükrében reprezentálódnak a jelentésben. Végül, a 2022-es különjelentésben átfedéseket figyelhetünk meg olyan kulcsfogalmak kapcsán, mint a „covid”, „antropocén”, „planetáris” és a „jólét”. Sőt, olyan új szavak is megjelennek, amelyek még mindig a Covid-19 fenyegetésére utalnak – jól kapcsolódva a különjelentés címéhez: *Az emberi biztonságot fenyegető új veszélyek az antropocénben: A nagyobb szolidaritásra való igény* –, mint például a „pandémia”, az „egészségügy” és a „HUI”⁵.

A TF-IDF modell eredményei alapján a 2006-os, a 2007-08-as, a 2020-as és a 2022-es jelentések között a diskurzus nyelvezetére alapján különbségek figyelhetők meg, amelyek mindegyike – az STM-elemzés alapján – a „*fejlődés és éghajlatváltozás*” átfogó narratívájába tartozik. Míg az első csoport inkább specifikus éghajlati kérdésekkel és kihívásokkal foglalkozik, addig az utóbbiak absztraktabb megközelítést alkalmaznak a fejlődés konceptualizálására. Ezt az absztraktabb megközelítést erősen uralja az ember–természet kapcsolatról, az antropocén korszakáról, az emberi jólétről és a bolygóra nehezedő nyomásról szóló szakirodalom. A következő diskurzuselemzési részben a 2020-as emberi fejlődésről szóló jelentésre összpontosítok, kvalitatív jelleggel vizsgálva azt a fogalmi változást, amelyen a fejlődés fogalma átesett.

Diskurzuselemzés

Miután azonosítottam a nemzetközi fejlődésről alkotott, a UDNP-jelentésekben is tükröződő négy domináns narratívát, és megkülönböztettem a „*fejlődés és éghajlatváltozás*” sajátos narratívájának legegységesebb szavait, most a kvalitatív elemzéshez fordulok, hogy a 2020-as *Human Development Report* mélyreható elemzésén keresztül bemutassam a fejlődés legfrissebb konceptualizációjának sajátos jellemzőit. A kulcsfontosságú metaforákra, kifejezésekre – mint például az antropocén („*Anthropocene*”), a természet gondozása („*stewardship of the nature*”) –, és az „*emberi fejlődés útjának újragondolása*” szakszargonra („*reimagining the human development journey jargon*”) összpontosítok kritikai szempontból, hogy differenciáltabb képet adhassak a szervezet jelentéseiben dominánsan jelenlévő narratívára, amely így határokon átnyúlóan alakítja a fenntartható fejlődés és az éghajlatváltozás körüli diskurzust.

4 Planetary pressures – adjusted Human Development Index (PHDI).

5 HUI – Healthcare Universalism Index.

Először érdemes megemlíteni, hogy az emberi fejlődésről szóló 2020-as jelentésnek van egy meghatározó metaforája, nevezetesen, az emberi fejlődésre mint *utazásra* való hivatkozás (Baumann 2021: 35). Sőt mi több, e korpuszban ez általában szigorúan együtt jár az „újrateremtés” igével, ami az emberi fejlődés új koncepciójának szükségességét jelenti. A jelentés foglalkozik az ember és a természet közötti kapcsolatok szisztematikus megközelítésének hiányával, és célja, hogy az emberi fejlődést úgy gondolja újra, hogy az „a diszkrét, elszigetelt problémák megoldásától a többdimenziós, egymással összefüggő és egyre inkább univerzális kényszerhelyzetekben való navigálás felé” (UNDP 2020: 5) orientálódjon. Az előbbihez hasonló kijelentések azt a benyomást keltik, hogy a UNDP a szisztematikus változás híve, amely párhuzamosan enyhítené a bolygóra nehezedő nyomást, miközben az emberiség jólétét is bővítené.

A jelentés „lehetőséget teremt egy új diskurzusnak a jólét értelméről és annak elérésének módjairól” (UNDP 2020: iii) –, olvasható a szövegben. Értelmezésem alapján azonban, még ha a „jó élet” értelméről szóló diskurzust a jelentés ki is bővítheti a környezeti nyomástól mentes világ szükségességének kiemelésével, az elérés módja a hozzáférhetőség szintjén egyelőre háttérbe szorult. Hozzáférhetőségen konkrétan azt értem, hogy ezt az újragondolt fejlődési utat olyan dimenziókban fogalmazták meg, mint az antropocén, amely – érvelésem szerint – erősen nyugat-központú, technokrata koncepció, amelyből nemcsak az emberiség felelőssége hiányzik, hanem kirekesztő jellegű is az emberi fejlődés más kulturális kereteivel szemben.

Ki lépheti át a következő határt?

A 2020-as emberi fejlődésről szóló jelentés már a címében is sejteti, hogy az ember és a természet közötti kapcsolatokat milyen kontextusban fogják értékelni. A jelentés címe: *A következő határ: Az emberi fejlődés és az antropocén*; célja az emberi fejlődés újragondolása annak a változó környezeti állapotnak köszönhetően, amelyben az emberiség az antropocén új geológiai korszakában találta magát. Maga a kifejezés több mint 280 alkalommal fordul elő a dokumentumban, és szorosan kapcsolódik az „*emberi fejlődés útjának újragondolása*” szakzsargonhoz, amely szintén a 2020-as jelentés fő szemantikai témájának tekinthető. A jelentés előszavában olvasható: „az emberi fejlődés előmozdítása a bolygóra nehezedő nyomások felszámolása mellett az emberi fejlődés következő határa, és ennek feltárása áll a UNDP Emberi Fejlődés Jelentésének 30. évfordulás kiadásának középpontjában” (UNDP 2020: iii).

Ahhoz, hogy jobban megértsük, jelenleg mit ért a UNDP fejlődésen, először kritikus szemszögből kell megértenünk az antropocén fogalmát. Ahogy Malhi érvelt: „az alapvető fogalom, amelyet a kifejezés (az antropocén) megpróbál megragadni, az, hogy az emberi tevékenység dominánsan hat a természeti világ számos aspektusára, illetve a földi rendszer működésére, és hogy ennek következményei vannak arra, ahogyan a természeti világot szemléljük és azzal kölcsönhatásba lépünk – és ahogyan a benne elfoglalt helyünket érzékeljük” (Malhi 2017: 2). Ez azt jelenti, hogy az emberiségnek az antropocén kontextusában újra kell gondolnia a természeti világban betöltött szerepét.

Továbbá, az az alapvető feltételezés, hogy a természet az emberi cselekvés „háttérül” szolgál, szintén megdől az emberi és a nem-emberi rendszerek között fennálló rövidített visszacsatolási hurok miatt (*shortened feedback loop*). E kifejezés azt jelenti, hogy bár az emberi cselekvések és társadalmak mindig szoros kapcsolatban álltak a helyi környezeti adottságokkal, jelenleg – az antropocénkorszakban – az élelmiszerfogyasztás, az energia és a földhasználat terén tett lépések nemcsak helyi léptékben hatnak közvetlenül, hanem destabilizáló hatással lehetnek a Föld egész ökológiai rendszerére is (Malhi 2017). Az előbb említett kifejezés a 2000-es évek elején Crutzen (Crutzen és Stoermer 2000; Crutzen 2022: 23) tudományos eredményei alapján vált népszerűvé, és elsősorban az éghajlatváltozással összefüggésben tárgyalt emberi tevékenységeknek a Föld rendszerére gyakorolt hatásaival és a feltételezett megoldásokkal foglalkozott (Malhi 2017: 12).

A 2010-es évektől kezdve azonban az antropocén fogalma még népszerűbbé vált, amit a róla szóló publikációk növekvő száma is tükröz, és a társadalomtudományokon belül is széles körben elterjedt. A koncepció potenciálisan képes szisztematikus változásokat elérni, különösen az éghajlatváltozással kapcsolatos szakpolitikák tekintetében, rávilágít ugyanis arra, hogy az emberiségnek el kell szakadnia a környezetet az emberi tevékenységgel párhuzamos, de attól különálló rendszerként való elképzeléstől (Chandler 2018: 5). Ugyanakkor ez egy összetett megközelítés annyiban is, hogy megköveteli az egyének alapvető szemléletváltását, többek között a társadalomtudományokon belül régóta fennálló „ágens-struktúra” dilemmával (vö. Stones 2015, Kabele 2016) kapcsolatban.⁶

Amint a jelentésben szerepel: „mint egy háromlábú szék, a képességek, a cselekvőképesség és az értékek elválaszthatatlanok egymástól abban, ahogyan az emberi fejlődésről gondolkodunk az antropocén kontextusában” (UNDP 2020). E kérdés tekintetében azonban a 2020-as emberi fejlődésről szóló jelentés meglehetősen következtelen. A kiadványok kezdete óta Amarty Sen képesség-elméleti megközelítése uralja erőteljesen a UNDP emberi fejlődésről szóló diskurzusát. Sen amellet érvel, hogy legjobban a szabadsággal ellátott emberek tudják eldönteni, mi a legjobb a társadalmi fejlődés szempontjából, így a folyamat során az emberi fejlődést lehetővé tevő képességek forrásává a szabadság válik. Ez a megközelítés elméletileg erősen épít az „ágens-struktúra” dilemmára, azt hirdeti ugyanis, hogy a fejlődés kulcsa az emberi cselekvőképesség kiterjesztése. Ezzel szemben az antropocén koncepciója látszólag megkerüli az „ágens- struktúra” felosztást, mivel kiemeli az emberi és a földi rendszerek összefonódó természetét.

Mindemellett egyesek azzal érvelnek, hogy ezért az új ökológiai korszakért bizonyos társadalmi és gazdasági mechanizmusok felelősek, és azt hangsúlyozzák, hogy az antropocén helyett helyesebb lenne a kapitalocén kifejezést használni, amely jobban megragadja a korszakot alakító háttérőket (Moore 2016). Más kritikák, (amelyek a 2020-as HDR által nyújtott narratívával kapcsolatban jelentősek,) azt hangsúlyozzák, hogy egy mindenre kiterjedő kifejezés többet árthat, mint amennyit használna, mivel világunk összetett, változó jellegét nem képes megragadni. Ezen túlmenően a fogalom hozzáférhetősége (*accessibility*), egyszerűsége figyelmen kívül hagyhatja ennek az összetett világnak a kulcsfontosságú pontjait, s mindez aláássa az ember és a természet kapcsolatáról folytatott árnyalt diskurzus lehetőségét (Malhi 2017: 20; Malm és Hornborg 2014).

6 A „hagyományos” megközelítések az ágens és struktúra közötti distinkcióra építenek, az „antropocén gondolkodás” viszont – legalábbis részben – felszámolja ezt a megkülönböztetést (vö. Latour 2021).

Az antropocén fogalmának túlzott használata kapcsán szintén gyakori kritika, hogy a koncepció tipikusan nyugati-központi, technokrata világszemlélet keretrendszerében értelmezhető csupán. Érvelésében Yavinder Malhi is erre próbál rámutatni: „Az antropocénról szóló szinte minden írás Európából és Észak-Amerikából származik, az antropocénról döntő bizottságok többsége ennek a kulturális gondolkodásmódnak a képviselőiből áll, és mint ilyen, hajlamos a kortárs környezeti kihívás technokrata, materialista konceptualizációját és az arra adott választ előnyben részesíteni” (Ellis et al. 2016: 192–193; vö. Bonneuil és Fressoz 2016). Ez a fajta világszemlélet azonban ki-rekeszthet olyan keretrendszereket, „amelyek jobban elismerik a kulturális és természeti rendszerek összetettségét és heterogenitását” (Malhi 2017: 96).

Ez a sajátos kulturális keretezés nem reflektál a nemi, faji és osztálykülönbségekre, illetve nem diverzifikálja a tudástermelést, ami jelentős problémát okozhat az emberek számára a változó világ komplexitásának megértésében. Andreas Malm és Alf Hornborg jól ismert kritikát fogalmazott meg az antropocén fogalmával kapcsolatban, mondván, hogy annak mindent magában foglaló narratívája aláássa a további környezeti pusztulás elkerülését célzó intézkedéseket, mivel a fogalmat az emberi fejlődés részeként értelmezi, ami történelmi elkerülhetetlenséget sugall, és a jelenséget nem bizonyos gazdasági mechanizmusok valamint hatalmi aszimmetria következményeként értelmezi (Malhi 2017: 20–21; vö. Malm és Hornborg 2014). Társadalomtudományi szempontból a fogalom univerzalista jellege szintén problematikusnak tűnik, mivel minden egyént egyazon „emberiség” tagjaként kezel, holott a globális egyenlőtlenségek nagymértékben befolyásolják, hogy ez az új geológiai korszak milyen hatással van a különböző társadalmi és lokális csoportokra (Moore 2015).

Mindezek a megállapítások a 2020-as HDR-rel kapcsolatban is relevánsak. Lehet, hogy a jelentés célja az emberi fejlődés útjának újragondolása, de narratívájából úgy tűnik, hogy ez az út nem mindenki számára járható. Az antropocén fogalma és a vele kapcsolatos narratíva univerzális megoldásként láttatja ennek a nézőpontnak a felvételét, ugyanakkor – ahogy a vele kapcsolatos kritikák is bemutatták – azok, akik nem érzik jól magukat ebben a kulturális keretezésben, a fejlődés ezen újragondolásából ki vannak zárva.

A keretezések közötti híd – a természet gondnoksága

A jelentésben egy másik gyakran választott kifejezés a bolygó gondozása (*stewardship of the planet*), ahol ez szorosan összefonódik az emberi cselekvés kiterjesztésével az antropocén kontextusában. A jelentés szerint transzformatív változás három úton lehetséges: „a méltányosság fokozásával, az innovációra való törekvéssel és a természet iránti felelősségtudat kialakításával” (UNDP 2020: 71). A természet iránti felelősségvállalás fogalma jelentős emberi cselekvést feltételez, ami ellene szól annak a korábbi kritikának, amelyet az antropocén nagy narratívájával kapcsolatban említettem. A jelentés kiemeli az emberiség természet iránti felelősségtudatának fontosságát, amely az emberiség újraértelmezett fejlődési útjának egyik pilléreként kezelhető. A „gondnokság” körüli diskurzus ebben a kontextusban az inklúzióval és a hozzáférhetőség problémájával kapcsolódik össze:

Az emberek akkor lehetnek a változás ágensei, ha rendelkeznek a cselekvés hatalmával. De kevésbé valószínű, vagy kevésbé képesek ezt olyan módon megtenni, amely a társadalmi és bolygót érintő egyensúlytalanságok mozgatórugóit kezeli, ha kimaradnak, ha a megfelelő technológiák nem állnak rendelkezésre, vagy ha elidegenednek a természettől. Ezzel szemben a méltányosság, az innováció és a természet gondozása – *és ami még fontosabb, együttesen* – megtörhetik a társadalmi és planetáris egyensúlyhiány ördögi körét (UNDP 2020: 71).

Ez a megfogalmazás az erőforrásokhoz és technológiákhoz való egyenlőtlen hozzáférés tudatosítását szorgalmazza, amely döntő fontosságú a társadalmi egyenlőtlenségek nélküli, méltányos jövő szempontjából.

A Földről való gondoskodás koncepciója általában összefonódik az őslakosok és olyan közösségek gyakorlataival, akik hajlamosabbak arra, hogy az emberiséget és a bolygót az élet hálójának részeként tekintsék. A riport említést tesz az Amazonas őslakosairól, akiknek az esőerdő gondozásával kapcsolatos cselekedetei ellensúlyozzák a világ leggazdagabb egy százalékának szén-dioxid-kibocsátását (UNDP 2020: iii). A világ különböző kulturális színtereinek, embercsoportjainak kulturális gyakorlatait kívánatos értékeként megemlítő narratíva a jövőre nézve ígéretes változást vetít előre az olvasó számára.

Ezen túlmenően a méltányosság is a diskurzus középpontjában áll. Amint az a *Human Development Report* szövegében olvasható:

a természet által az embereknek nyújtott források és a környezetromlás költségeinek egyenlőtlen elosztása gyakran abban gyökerezik, hogy kevesek élvezhetik a hasznot anélkül, hogy viselnék a negatív következményeket – *és hogy sokan, akik aránytalanul nagy mértékben viselik a költségeket, el vannak nyomva. A méltányosság képes kiegyensúlyozni ezeket a hatalmi aszimmetriákat, hogy mindenki egyenlő módon érzékelje a bolygóra nehezedő nyomást és hozzájárulhasson annak enyhítéséhez. Nagy lehetőségek rejlenek a napenergia hasznosításában és az erdőterületek bővítésében a biológiai sokféleség védelme és a szén-dioxid tárolása érdekében – ha az embereket feljogosítjuk arra, hogy meghozzák ezeket a döntéseket* (UNDP 2020: 71).

Ebben a megfogalmazásban nemcsak a méltányosság jelenik meg a diskurzus középpontjában, hanem ismét az emberi cselekvés is, mint a méltányosság elérésének kulcsa.

Összességében a bolygó gondnokságának ösztönzése körüli diskurzus ígéretesebb, mint az antropocén túlságosan elidegenítő koncepciója. Ha a jelentés valóban az emberi fejlődés újragondolását kívánja szorgalmazni, akkor mindenki számára elérhetővé kell tenni a lehetőséget, hogy ezt elképzelhesse, különösen akkor, ha olyan közös fenyegetésekkel kell szembenéznünk, amelyek a kollektív emberiség számára károsak. Elemzésem alapján az antropocén fogalma talán nem a legmegfelelőbb eszköz erre a célra. Ahogy a bemutatott kritikák hangsúlyozzák, az antropocén körüli szélesebb társadalmi diskurzus alááshatja az egyéni képességek általi fejlődés lehetőségét, a klímaváltozás elkerülhetetlenségének érzését sugallhatja, és figyelmen kívül hagyja a társadalmunkban meglévő egyenlőtlenségeket is. Ugyanakkor – érvelésem szerint – a gondnokság fogalmának megjelenése befogadóbb megközelítést biztosít, és arra ösztönzi az emberi fejlődés jövőbeli konceptualizálóit, hogy mindenki számára hozzáférhetőek és nyitottak legyenek a különböző kulturális keretekre, amelyek szókincse nem utal uralkodó nyugat-központi nézőpontra.

Összegzés

A számítógépes tartalomelemzést és a diskurzuselemzést kombináló, több módszert alkalmazó megközelítéssel a következő megfigyeléseket tettem: egy strukturális topikmodell és egy háromlépcsős validálási folyamat segítségével négy különböző, domináns narratívát azonosítottam a HDR-ek korpuszában 1990-től 2022-ig: „a társadalmi szempontból meghatározott fejlődés”, „a fejlődés, mint politikai és intézményi reformok”, „a fejlődés és az éghajlatváltozás” és végül „a gazdasági szempontból meghatározott fejlődés” témáit. Egy másik kvantitatív módszer, a TF-IDF segítségével elemeztem a „fejlődés és éghajlatváltozás” narratívára összpontosító dokumentumokban megjelenő szócsoportok változását, mivel az elmúlt három évben a riportokban ez bizonyult a legaktuálisabb narratívának. Amellett érveltem, hogy a 2006-os, 2007–2008-as, valamint a 2020-as és 2022-es dokumentumok között koncepcionális változás történt, ami azt jelenti, hogy míg kezdetben az éghajlatváltozást inkább ad-hoc jelleggel, bizonyos kérdésekre, például a vízgazdálkodásra összpontosítva kezelték, a későbbi kiadványok a jelenséget absztraktabb módon közelítik meg.

Az elmúlt három év kiadványai az antropocén körüli diskurzust az emberi fejlődés, illetve az ember–természet kapcsolatainak újragondolásának kontextusában állították a középpontba. Kritikai szempontból az ilyen mindent magába foglalni kívánó, absztrakt kifejezések használata többet árthat, mint használ. Nemcsak hogy rendkívül összetett és ambiciózus fogalomról van szó, hanem egyúttal azt az üzenetet is közvetítheti, hogy az éghajlatváltozás az emberi fejlődés elkerülhetetlen része, illetve leszűkíti a fejlődéssel kapcsolatos viták hozzáférhetőségét is, mivel az antropocén fogalma erősen a nyugati, technokrata világ kulturális kereteire épül.

A 2020-as HDR-ben szereplő más fogalmak azonban válaszul szolgálhatnak azoknak a kutatóknak vagy fejlesztési szakembereknek a kritikáira, akik az emberi fejlődés olyan újragondolását szorgalmazzák, amely megfelelő figyelmet szentel a globális egyenlőtlenségeknek; és akik az emberi fejlődést olyan útként gondolják el, amelyben az emberi jólét a mai bolygóra nehezedő nyomás nélkül is tartósan fennmaradhat. Az ilyen törekvéseket az olyan kifejezések révén lehet bemutatni, mint a bolygó gondnoksága.

Összefoglalva, az volt a célom, hogy azonosítsam a UNDP által felépített jelenlegi narratívákat, és rávilágítsak az azokban feltűnő meghatározó vélelmekre és ellentmondásokra. Az általam elvégzett empirikus kutatás betekintést nyújthat abba, hogy egy jövőbeli kutatási projekt keretében hogyan lehetne az ENSZ fejlesztési programok eszközeit jobban az országos és regionális sajátosságokra és kapacitásokra szabni. A fejlesztési szakemberek, a kutatók és a politikai döntéshozók mindannyian profitálhatnak a saját területükön belüli narratívák tanulmányozásából. Ahogy a kritikai fejlődéstudományokkal foglalkozók érvelnek, az olyan szó, mint amilyen a fejlesztés mindenféle jelentéssel feltölthető. Ebben az értelemben az efféle kifejezések koherens narratívák, törekvések, célok, vágyak és az elméletalkotás forrásává válnak. Kutatásomban amellett érveltem, hogy a UNDP-nek arra kellene összpontosítania, hogy újragondolja az emberi fejlődési olyan útját, amely befogadó jellegű, tudatában van a társadalmainkban meglévő egyenlőtlenségeknek, és mindenki számára elérhető a bolygóra nehezedő nyomás enyhítése érdekében. Ez a tudástermelési folyamatok diverzifikálását és az elméleti horizontok egyetlen kulturális kereten túli kiszélesítését jelenti.

Hivatkozott irodalom

- Baumann, Franz (2021): The Next Frontier. Human Development and the Anthropocene. UNDP Human Development Report 2020. *Environment. Science and Policy for Sustainable Development* 63(3): 34–40. DOI: <https://doi.org/10.1080/00139157.2021.1898908>
- Bennett, Andrew (2015): Found in Translation. Combining Discourse Analysis with Computer Assisted Content Analysis. *Millennium. Journal of International Studies* 43(3): 984–997. DOI: <https://doi.org/10.1177/0305829815581535>
- Berg, Elliot (1981): *Accelerated Development in Sub-Saharan Africa. An Agenda for Action*. Washington D. C.: World Bank Group.
- Bonneuil, Christophe és Jean-Baptiste Fressoz (2016): *The Shock of the Anthropocene. The Earth, History, and Us*. New York: Verso.
- Bowles, Paul és Henry Veltmeyer (2022): Introduction to Critical Development Studies. Four Characteristics with Illustrations from Seven Decades. In *The Essential Guide to Critical Development Studies* (second edition). Henry Veltmeyer és Paul Bowles (szerk.). Milton Park, Abingdon: Routledge, 3–10.
- Chandler, David (2013): International Statebuilding and the Ideology of Resilience. *Politics* 33(4): 276–286. <https://doi.org/10.1111/1467-9256.12009>
- Chandler, David (2016): Development as Adaptation. In *The Neoliberal Subject. Resilience, Adaptation and Vulnerability*. David Chandler és Julian Reid (szerk.). London: Rowman & Littlefield International. Interneten: <http://lcn.loc.gov/2015044202> (letöltve: 2023. január. 10.).
- Chandler, David (2018): *Ontopolitics in the Anthropocene. An Introduction to Mapping, Sensing and Hacking*. London: Routledge.
- Crutzen, Paul J. (2002): Geology of Mankind. *Nature* 415(6867): 23–23. DOI: <https://doi.org/10.1038/415023a>
- Crutzen, Paul J. és Stoermer Eugene F. (2000): The “Anthropocene.” *Global Change Newsletter* 41: 17–18.
- Dennett, Daniel C. (2018): *From Bacteria to Bach and Back. The Evolution of Einds*. London: Penguin Books.
- DiMaggio, Paul, Manish Nag és David Blei (2013): Exploiting Affinities Between Topic Modeling and the Sociological Perspective on Culture. Application to Newspaper Coverage of U.S. Government Arts Funding. *Poetics* 41(6): 570–606. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2013.08.004>
- Ellis, Erle, Mark Maslin, Nicole Boivin és Andrew Bauer (2016): Involve Social Scientists in Defining the Anthropocene. *Nature* 540(7632): 192–193. DOI: <https://doi.org/10.1038/540192a>
- Goffman, Erving. (1974): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goodman, Sara Wallace (2021): ‘Good American Citizens’. A Text-as-data Analysis of Citizenship Manuals for Immigrants, 1921–1996. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 47(7), 1474–1497. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2020.1785852>
- Guske, Anna-Lena, Klaus Jacob, Martin Hirschnitz-Garbers, Jan Peuckert, Stefan Schridde, Sven Stinner, Franziska Wolff, Dominik Zahrnt és Florence Ziesemer (2019): Stories that Change Our World? Narratives of the Sustainable Economy. *Sustainability* 11(21): 6163. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11216163>
- Hagström, Linus és Karl Gustafsson (2019): Narrative Power: How Storytelling Shapes East Asian International Politics. *Cambridge Review of International Affairs* 32(4): 387–406. DOI: <https://doi.org/10.1080/09557571.2019.1623498>
- Hamilton, Clide és Jacques Grinevald (2015): Was the Anthropocene Anticipated? *The Anthropocene Review* 41: 59–72.
- Hardy, Chyntia, Bill Harley és Nelson Phillips (2004): Discourse Analysis and Content Analysis. Two Solitudes? *Qualitative Methods* 2: 19–22.
- Herrera, Yoshiko Margaret és Bear F. Braumoeller (2004): Symposium. Discourse and Content Analysis. *Qualitative Methods* 1: 15–19.
- Jacobs, Thomas és Robin Tschötschel (2019): Topic Models Meet Discourse Analysis. A Quantitative Tool for a Qualitative Approach. *International Journal of Social Research Methodology* 22(5): 469–485. DOI: <https://doi.org/10.1080/13645579.2019.1576317>
- Juncos, Anna E. és Joseph Jonathan (2020): Resilient Peace. Exploring the Theory and Practice of Resilience in Peacebuilding Interventions. *Journal of Intervention and Statebuilding* 14(3): 289–302. DOI: <https://doi.org/10.1080/17502977.2020.1745445>
- Kabele, Jiří (2016): Agency–Structure Relationship. In *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. G. Ritzer (szerk.). DOI: <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeos0764>
- Kollár Dávid és Stefkovics Ádám (2022): A pártválasztás háttérének érték- és ideológiai szerkezete Magyarországon. In *Századvég Riport 2021*. Pillók Péter és Hortay Olivér (szerk.). Budapest: Századvég, 59–90.

- Kragelund, Peter (2022): International Cooperation for Development. In *The Essential Guide to Critical Development Studies*. Henry Veltmeyer és Paul Bowles (szerk.). Milton Park, Abingdon: Routledge, 121–128.
- Laffey, Mark, és Jutta Weldes (2004): Methodological Reflections on Discourse Analysis. *Qualitative Methods* 1: 28–30.
- Lakoff, George (2002): *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George és Mark Johnson (2003): *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George és Mark Johnson (2011): *Metaphors We Live by. With a New Afterword* (6. print). Chicago: University of Chicago Press.
- Latour, Bruno (2021): *Hibrid gondolkodás*. Budapest: Kijárát.
- Lowe, Will (2004): Content Analysis and its Place in the (Methodological) Scheme of Things. *Qualitative Methods* 1: 25–27.
- Lycan, William G. és Daniel C. Dennett (1993): Consciousness Explained. *The Philosophical Review* 102(3): 424. DOI: <https://doi.org/10.2307/2185913>
- Malhi, Yadvinder (2017): The Concept of the Anthropocene. *Annual Review of Environment and Resources*, 42(1): 77–104. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-102016-060854>
- Malm, Andreas és Alf Hornborg (2014): The Geology of Mankind? A Critique of the Anthropocene Narrative. *The Anthropocene Review* 1(1): 62–69. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053019613516291>
- Mawdsley, Emma (2015): DFID, the Private Sector and the Re-centring of an Economic Growth Agenda in International Development. *Global Society* 29(3): 339–358. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600826.2015.1031092>
- McHugh, David, Sarah Shaw, Travis R. Moore, Leafia Zi Ye, Philip Romero-Masters és Richard Halverson (2020): Uncovering Themes in Personalized Learning. Using Natural Language Processing to Analyze School Interviews. *Journal of Research on Technology in Education* 52(3): 391–402. <https://doi.org/10.1080/15391523.2020.1752337>
- Miskolczi Bernadett (2020): *Intézményi bizalom és gazdasági ellenállóképesség. Finnország esete* (BA szakdolgozat.). Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Miskolczi, Bernadett (2022): *What UNDP Really Means by Development and Why it Matters. Case Study of the 2020 Human Development Report*. CEU MA Thesis. Interneten: http://www.etd.ceu.edu/2022/miskolczi_bernadett.htm (letöltve: 2023. január. 10.).
- Moore, Jason. W. (2015): *Capitalism in the Web of Life. Ecology and the Accumulation of Capital*. London UK: Verso.
- Moore, Jason W. (szerk.). (2016): *Anthropocene or Capitalocene? Nature, History, and the Crisis of Capitalism*. Oakland: PM Press.
- Nussbaum, Martha C. (2011): *Creating Capabilities. The Human Development Approach*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Phillips, Nelson és Cynthia Hardy (2002): *Discourse Analysis*. SAGE Publications, Inc. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781412983921>
- Polanyi Levitt, Kari (2022): Unravelling the Canvas of History. In *The Essential Guide to Critical Development Studies*. Henry Veltmeyer és Paul Bowles (szerk.). Milton Park, Abingdon: Routledge, 13–20.
- Randall, William, Clive Baldwin, Sue McKenzie-Mohr, A. Elizabeth Mckim és Dolores Furlong (2015): Narrative and Resilience. A Comparative Analysis of How Older Adults Story Their Lives. *Journal of Aging Studies* 34: 155–161. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2015.02.010>
- Roberts, Margaret E., Brandon M. Stewart és Dustin Tingley (2019): An R Package for Structural Topic Models. *Journal of Statistical Software* 91(2): 1–40. DOI: <https://doi.org/10.18637/jss.v091.i02>
- Roose, Hank, Willem Roose és Stijn Daenekindt (2018): Trends in Contemporary Art Discourse. Using Topic Models to Analyze 25 Years of Professional Art Criticism. *Cultural Sociology* 12(3): 303–324. DOI: <https://doi.org/10.1177/1749975518764861>
- Rorty, Richard (1989): *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sachs, Wolfgang (szerk.) (1992): *The Development Dictionary. A Guide to Knowledge as Power*. London: Zed Books.
- Sen, Amartya (2000): *Development as Freedom*. New York: Anchor Books.
- Sen, Amartya (2011): *The Idea of Justice*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press.
- Shiller, Robert James (2019): *Narrative Economics. How Stories Go Viral & Drive Major Economic Events*. Princeton: Princeton University Press.
- Silge, Julia és David Robinson (2016): Tidytext. Text Mining and Analysis Using Tidy Data Principles in R. *The Journal of Open Source Software* 1(3): 37. DOI: <https://doi.org/10.21105/joss.00037>
- Stones, Rob (2015): Structure and Agency. In *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. G. Ritzer (szerk.). DOI: <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeoss293.pub2>
- The World Bank (1995): *Workers in an Integrating World*. Oxford: Oxford University Press.

- Toye, John F. J. (1989): *Dilemmas of Development. Reflections on the Counter-Revolution in Development Theory and Policy*. Oxford: Basil Blackwell.
- UNDP (1990): *Human Development Report 1990. Published for the United Nations (New York) Development Programme*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (1991): *Financing Human Development*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (1992): *Human Development Report. 1992. Global Dimensions of Human Development*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (1995): *Gender and Human Development*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2000): *Human Rights and Human Development*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2002): *Deepening Democracy in a Fragmented World*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2004): *Cultural Liberty in Today's Diverse World*. Oxford: Oxford University Press.
- UNDP (2006): *Beyond Scarcity. Power, Poverty and the Global Water Crisis*. New York: UNDP.
- UNDP (2007/8): *Fighting Climate Change. Human Solidarity in a Divided World*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- UNDP (2010): *The Real Wealth of Nations. Pathways to Human Development*. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2019): *Beyond Income, Beyond Averages, Beyond Today: Inequalities in Human Development in the 21st Century*. New York: United Nations Development Programme.
- UNDP (2020): *The Next Frontier. Human Development and the Anthropocene*. United Nations Development Programme.
- UNDP (2022): *New Threats to Human Security in the Anthropocene Demanding Greater Solidarity*. New York: United Nations Development Programme.
- Veltmeyer, Henry és Raúl Delgado Wise (2018): *Critical Development Studies. An Introduction*. Halifax: Fernwood Publishing.
- Ylä-Anttila, Tuuka, Veikko Eranti és Anna Kukkonen (2022): Topic Modeling for Frame Analysis. A Study of Media Debates on Climate Change in India and USA. *Global Media and Communication* 18(1): 91–112. DOI: <https://doi.org/10.1177/17427665211023984>

Miskolczi Bernadett

nemzetközi kapcsolatok szakértő, munkatárs, PTE KPVK Alkalmazott Ontológiai Kutatócsoport (Pécs)

